
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

Н. М. ОНИЩЕНКО,
доктор юридичних наук

**ПРАВОВИЙ І СУСПІЛЬНИЙ ПРОГРЕС:
ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ І ВЗАЄМОВІДПОВІДНІСТЬ**

Стаття присвячена цікавому і малодослідженому питанню щодо – ролі та значення сучасного права: з одного боку, право необхідно виступає об'єктом реформаторських змін, оскільки повинно відповідати демократичним зрушенням у суспільстві та державі, з другого – воно є дієвим чинником проведення життєво необхідних людині та суспільству змін. Запропоновано сучасні аспекти розгляду зазначеної проблематики.

Ключові слова: право, правовий прогрес, суспільний прогрес, право – об'єкт реформаторських змін, право – чинник реформаторських змін, демократичне право, сприйняття права.

Онищенко Н. Н. Правовой и общественный прогресс: взаимообусловленность и взаимответственность.

Статья посвящена интересному и малоисследованному вопросу – о роли и значении современного права: с одной стороны, право необходимо выступает объектом реформаторских изменений, поскольку должно соответствовать демократическим сдвигам в обществе и государстве, с другой – оно является действенным фактором по проведению жизненно необходимых человеку и обществу изменений. Предложены современные аспекты рассмотрения указанной проблематике.

Ключевые слова: право, правовой прогресс, общественный прогресс, право – объект реформаторских изменений, право – фактор реформаторских изменений, демократическое право, восприятие права.

Onishchenko N. Legal and social progress: interdependence and mutual responsibility.

The article is devoted and curious little research on the issue of the role and importance of modern law on the one hand, the right to object appears necessary reform changes as a shift should correspond to democratic society and the state, on the other, the right to an effective factor in carrying out vital and man society changes. The statement offered by modern aspects of consideration of these issues.

Key words: law, legal progress, social progress, law – the object of reform changes, law – factor of reform changes, democratic law, the right perception.

Важливою проблемою наукового доробку сьогодення, що має величезне практичне значення, є тематика, присвячена правовому і суспільному прогресу, їх взаємозумовленості та взаємовідповідності.

На жаль, вона не стала предметом вивчення у вітчизняній юридичній науці, зокрема, й у гуманітарному науковому доробку загалом. Утім, зрозуміло, що, розглядаючи процеси реформування, реформаторські трансформаційні зміни, належне слід віддавати такому явищу соціальної дійсності, як правовий прогрес. При цьому слід розуміти, що право виступає, з одного боку, як об'єкт реформування (від досконалості права, його дієвості, конструктиву залежить результативність проведення реформ, отже правовий розвиток), з другого – зрозуміло, що право – це чинник, засіб реформування суспільних відносин і відображення досягнутих результатів, а також їх унормування та відповідне закріплення. Отже – суспільний поступ, суспільний прогрес. У такий спосіб право повинно віддзеркалювати сьогодні й виклики часу, і вимоги громадянського суспільства, а головне, проводити в життя ті зміни, яких потребує громадянське суспільство загалом і кожна пересічна людина зокрема.

Таким чином присвяtimo певну увагу дослідженню права як об'єкта реформування. Зрозуміло, що право не є константною, незмінною категорією, воно «реагує» на потреби життя суспільства, життєдіяльності людини, здатність держави бути «соціальним арбітром».

Особливо великого значення набуває в цих умовах дієвість права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Це далеко не повний перелік наших очікувань від сучасного права. Багато в чому успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема.

Покликанням, «місією» права взагалі, його «конструктивним» навантаженням зокрема, сьогодні, насамперед, є досягнення соціальної стабільності в суспільстві. Саме ця правова категорія найбільш пов'язана із реалізацією завдань соціального розвитку, відображає стан і умови функціонування сучасного суспільства в цілому. Адже життя ще раз підтвердило, що не можна керуватися лише одними «добрими намірами», щодо прискорення ходу перетворень, ігнорувати світовий досвід вивчення інтеграційних процесів.

Отже, право пов'язане з глибинними потребами й інтересами людей щодо упорядкування громадського та приватного життя відповідно до їх загальної волі. Воно повинно передбачати гарантії прав та свобод особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичний колорит, стабільність суспільних процесів тощо.

Більше того, від ефективного впровадження і реалізації настанов «конструктивного» права, безумовно, залежатиме виконання демократичною державою ролі, «улаштовувача справ багатьох», її здатність знімати соціальну напруженість, уникати гострих соціальних конфліктів тощо.

Якщо право не виконує цих завдань, не «справляється» з цією місією, його настанови підлягають переосмисленню і перегляду.

Серед завдань у цьому процесі можна виокремувати не тільки сутнісні, а й інструментальні складові. Так, одна з них пов'язана із юридичною технікою, завданням якої в т. ч. є чіткість і зрозумілість юридичних текстів.

Сформульоване юристами Стародавнього Риму положення, відповідно до якого «право може і повинно бути визначеним» (Дигести Юстиніана), є актуальним для будь-якої правової системи. Принцип визначеності, точності, однозначності правової норми вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки, коли кожному членові суспільства зрозумілі його права й обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору. Правовий простір, у свою чергу, заданий словом, тими мовними формами, які використовуються законодавцем для вираження загальнообов'язкових правил поведінки в певному суспільстві.

Традиційно юридична техніка розглядається як система правил і прийомів підготовки і прийняття найбільш досконалих за формою і структурою нормативних актів; відповідність змісту і форми нормативних приписів, доступність і простота нормативних матеріалів.

У такий спосіб певну увагу приділимо інструментальній складовій, яка пов'язана з категоріально-понятійним апаратом.

Не викликає сумнівів теза про те, що стандартизація термінів та їх дефініцій допоможе забезпечити визначеність термінологічної бази українського законодавства: запобігти колізіям, підвищити якість законодавчих актів, сприяти їх конструктивній дії.

Проблематика дефініцій була в центрі уваги від часів Арістотеля, безпосередньо нею опікувався Джон Локк. Декарт вважав, що визначеність слів береже світ від половини помилок. Термін «дефініція» походить з латинської і в законотвірчій діяльності використовується у значенні: стисле визначення будь-якого поняття, яке відображає найістотніші ознаки предмета чи явища¹.

Слід враховувати і ту обставину, що досконалість дефініцій сприятиме:

- нормуванню нашого розуміння правового тексту;
- удосконаленню техніко-юридичного інструментарію тощо.

Зрозуміло, що сьогодні юридична наука поділяє дефініції на доктринальні та легальні (нормативні). Спробуємо довести, що розв'язання проблеми законодавчих дефініцій на науковому та прикладному рівнях є не лише передумовою створення впорядкованої узгодженої системи законодавства, а й сприяє підвищенню якості та ефективності нормативно-правової бази загалом.

Значення нормативних дефініцій у забезпеченні правової визначеності підкреслюється не тільки на рівні правових систем окремих держав, а й на рівні Міжінституційної угоди між Європейським парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості проектування законодавства. Чітке проектування законодавчих актів Співтовариств є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості й учасників економічних відносин. Це також є передумовою імплементації та однакового застосування актів законодавства Співтовариства в державах — членах ЄС.

Враховуючи зазначене, серед загальних принципів нормопроекування вказується, що проекти актів законодавства ЄС мають викладатись ясно, просто та чітко. При цьому проекти актів мають викладатись термінами та синтаксичними структурами з урахуванням багатомовної природи законодавства ЄС; поняття чи термінологія, специфічна для будь-якої національної правової системи, мають застосовуватись виважено. Термінологія, що використовується в певному акті, має бути стійкою, єдиною як у межах такого акта, так і в усьому масиві вже чинних актів, особливо тих, які стосуються однієї сфери регулювання. Ідентичні поняття мають бути виражені однаковими термінами, наскільки це можливо, без відхилення від їх значення у звичайній, юридичній чи технічній мові.

Зрозуміло, що право здатне встановлювати певні орієнтири лише у тому випадку, коли воно саме є ясным і зрозумілим. Звідси вимога семантичної однозначності правових норм: вони повинні чітко визначати, які особи та в яких ситуаціях є суб'єктами юридичної відповідальності, а також чітко вказувати на правові наслідки певного діяння (ідеал «виваженості» права).

Щодо сутнісного оновлення сучасного права хотілося б насамперед спинитися на його демократичному «насиченні». Справа в тому, що термін «демократичне право», «демократична норма», «демократичне суспільство» ми використовуємо інколи, навіть не замислюючись над сутнісним значенням. «Демократичність» стає «обгорткою до цукерки», обов'язковим атрибутом правової матерії. Чи завжди обрана термінологія віддзеркалює змістовну визначеність?

Зміни, що відбуваються сьогодні в правовому полі України стосуються якісного оновлення, трансформації, реформування права. Це не просто наміри чи побажання, а гостра життєва необхідність, органічно пов'язана з євроінтеграційним вибором нашої країни. Адже національне право в нашій державі протягом тривалого часу суттєво відрізнялося від права європейських країн, насамперед своїм «духом», ідеологією; у країнах Європи воно спрямоване на забезпечення прав та інтересів людини, у нас тривалий час – на забезпечення потреб держави, державного управління, державного апарату та його чиновників.

З метою вдосконалення правотворчості в Україні, адаптації законів та інших правових актів до європейського законодавства слід розробити відповідні правові засоби. Це поліпшити порядок розроблення, прийняття й реалізації нормативної продукції; виробити єдині правила адаптації правових норм до європейського законодавства. Правові засоби повинні включати такі організаційно-правові, економічні та фінансові заходи: порівняльно-правовий аналіз відповідності національного права європейському законодавству та його ефективності; планування нормотворчої роботи; єдиний порядок розроблення, прийняття й реалізації правових актів; внутрішню та зовнішню правову експертизу щодо відповідності проектів нормативно-правових актів чинному національному та європейському законодавству; наявність фахівців, здатних підготувати нормативні акти з урахуванням встановлених вимог; інтегральна єдність у процесі адаптації смислової єдності національного права з європейським законодавством тощо.

Безумовно, з проблемою правової визначеності пов'язане питання дотримання і захисту прав людини. У зазначеному аспекті важливим є питання юридико-технічної якості законодавства як однієї з гарантій публічності та гласності права. Адже саме закони встановлюють права, свободи й обов'язки особи, визначають межі та підстави обмеження прав і свобод державою. Останнім часом моніторингові дослідження науковців та практиків у сфері дотримання прав людини, зокрема в Україні, свідчать про «максимізацію обговорення» на конференціях, семінарах, круглих столах заявленої проблематики і, на жаль, мінімізацію дійсно «працюючих» прав майже в усіх сферах життєвості людини.

Право як чинник реформаторських змін, чинник суспільного прогресу повинно свідчити про його ефективність та результативність. Дія права – це змістовно-динамічна сторона права, яка характеризує фактичну реалізацію його властивостей здійснювати регулятивний (спеціально-юридичний), інформаційно-психологічний (мотиваційний), виховний (ідеологічний, виховний) та соціальний вплив на учасників суспільних відносин. З дією права пов'язані сутність і вияв цінності права, досягнута або не реалізована мета правового регулювання в суспільстві, державі, ступінь гарантованості прав і свобод людини і громадянина.

З урахуванням викладеного зазначимо, що дія права може характеризуватися як: соціальний механізм дії права (всі умови, які визначають особливості прояву права в реальному житті); психологічна сторона дії права (врахування психологічних механізмів поведінки людини, сприйняття тих чи інших закономірностей правового регулювання, впливу); ціннісно-орієнтаційний механізм дії права (законодавче закріплення, забезпечення реалізації та охорони найбільш важливих для людини та суспільства цінностей)².

Сфера дії права не може і не повинна бути безмежною, навпаки, вона обмежена певними рамками, що зумовлені сутнісним призначенням права. Крім того, слід визнати, що залежно від того, чиї інтереси – людини, суспільні чи державні визначені першочерговими, розширюються чи звужуються самі межі дії права.

Право не регулює все суспільне життя. Багато відносин унормовано іншими правилами-нормами: мораллю, правилами виховання, етикету тощо.

Норми права не регулюють також явища та події, які не залежні від волі та свідомості людей. До них відносять, наприклад, стан здоров'я людини, явища природи тощо.

Крім того, обов'язково слід брати до уваги, що існує сфера «автономії» особистого життя і невтручання в нього органів держави. Інколи обговорюється теорія «самообмеженості» права у зв'язку з заборонаю втручатися в особисте життя громадян посадовим особам та органам держави. Отже, саме існування права як явища соціальної дійсності передбачає встановлення певних меж його дії³.

Результативність права – це визначений «зріз» права, у деякому розумінні функціональна правова система. Вона відображає буття права на різних рівнях: застосовується до окремої особи, соціальних груп, суспільства загалом.

Фіксуючи своїм змістом всі ті явища, які детермінують процеси експансії права в суспільну практику, категорія «дія права» включає в себе методологічні можливості.

Розгляд права в аспекті його ефективності висвітлює головну якість права – здатність реально впливати на діяльність та поведінку людей, а через це – сприяти прогресивним змінам у суспільстві, запроваджуючи цивілізовані взаємовідносини людей та соціальне партнерство. Як наукове поняття, «дієвість права» покликане відобразити право (правову матерію) з позиції філософських категорій «можливість» та «дійсність». У цьому розумінні воно характеризує рух сутності права, його «здатність» до суспільних змін. Якщо дійсність є здійснена сутність права, то можливість є сутність права «в собі». Дія права в певному сенсі охоплює і те, й інше.

Межею ж правового регулювання є деяка «демаркаційна лінія», що відокремлює сферу правового від неправового та окреслює межі поширення права, його вплив на свідомість людини та його поведінку.

Якщо зазначені умови порушені, то відбувається посилення державного впливу на особисте життя людей, утиск прав та свобод громадян⁴.

Проблема існування певних меж дії права обов'язково виникає в усіх правових системах. Розширення і збагачення прав і свобод громадян, створення сприятливих умов і гарантій їх повної реалізації є необхідними напрямками правового розвитку. Для забезпечення принципів правової держави, охорони прав і законних інтересів особи велике значення мають ті законодавчі настанови, в яких визначається загальний обов'язок усіх державних органів і посадових осіб діяти лише на основі права, яке задане певними межами свого регулятивного впливу.

Розгляд проблеми правової дії має суттєві особливості й залежить від: 1) типу держави; 2) форми правління; 3) форми державного устрою; 4) політичного режиму; 5) внутрішніх економічних, соціально-політичних і культурних передумов у конкретно історичний період розвитку; 6) обставин зовнішньополітичного життя.

Крім того, проблема ефективної дії права актуалізується у зв'язку з розвитком українського суспільства, що зумовлений: 1) процесом розвитку громадянського суспільства; 2) відмовою від авторитарної моделі держави; 3) завданнями формування правової держави; 4) розвитком демократичної правової системи тощо.

У цих умовах від ефективності права залежить багато різних напрямів: 1) право надає діям юридичних і фізичних осіб організованості, стійкості, узгодженості та забезпечує їх підпорядкованість. У остаточному підсумку право: вносить упорядкованість у життя суспільства, є засобом регулювання соціальних процесів; 2) сприяє закріпленню та розвитку тих процесів та відносин, які відповідають інтересам більшості громадян та забезпечує узгодженість цих інтересів. Воно зумовлює взаємовідповідність та взаємозв'язок загальних, регіональних, групових та індивідуальних інтересів у суспільстві й на цій основі створює гармонійний розвиток суспільства. Право передбачає можливість вирішення спорів та конфліктів на основі принципів справедливості.

вості та верховенства права в судовому порядку; 3) є масштабом свободи особистості в суспільстві, визначає межі цієї свободи та встановлює відповідальність за порушення встановлених меж. Право – це форма свободи в реальних суспільних відносинах; 4) виражає ідеї справедливості, є критерієм правильного розподілу матеріальних та інших благ між різними прошарками населення – учасниками АТО, членами їх сімей, пенсіонерами, які не працюють, неповнолітніми, інвалідами, сиротами, багатодітними сім'ями тощо. Воно встановлює певну рівність перед законом усіх громадян, незалежно від статі, віку, релігії, політичних упереджень, роду занять тощо. У цьому сенсі право протистоїть несправедливості; 5) є важливим фактором прогресу (правового і суспільного), джерелом відновлення суспільства відповідно до історичного розвитку. Відображаючи та закріплюючи нові, прогресивні тенденції в суспільстві, право сприяє його становленню, підвищенню ролі та значення, забезпечує його існування і розвиток за допомогою державної підтримки й тим самим стимулює розвиток суспільства в прогресивному напрямі. Забороняючи одночасно застарілі форми соціального життя, виключаючи їх з реальної дійсності, право ліквідує перепони для розвитку нового, створює для цього сприятливі умови; 6) закріплює створені громадянами різні суспільні формування, політичні партії, творчі організації, комерційні та інші структури та їх вільну діяльність; 7) створює передумови економічної безпеки, сприяє забезпеченню внутрішньої громадської безпеки та зовнішньої безпеки держави і суспільства.

Є зрозумілим, що важливе значення мають специфіка форм, способів і механізмів впровадження права в індивідуальну та масову свідомість, у соціальну практику.

Тож зрозуміло, що реальне життя права залежить від багатьох чинників: відсутності зовнішньої агресії, стану економіки, політичного режиму, якості законодавства та його ефективності, наявності кризових ситуацій і явищ, та здатності суспільства та держави до їх подолання, організації безпечної життєдіяльності громадян. Ці та інші складові до деякої міри досліджені вітчизняними вченими-юристами. Що ж стосується так званого психологічного фактору та його впливу на сутність, зміст ефективності та результативності права, то слід визнати недостатнє вивчення та науковий аналіз зазначеної проблематики.

Йдеться, зокрема, про проблему сприйняття права в суспільстві, без розгляду якої сьогодні не можна говорити про динамічний процес дії права.

Важливою проблемою сьогодення, виміром якості нашого життя, успішного проведення багатьох, а можливо, переважної більшості реформ є сприйняття права взагалі, окремих його інститутів і норм зокрема, в нашому суспільстві.

Сучасне українське суспільство характеризується багатьма протиріччями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас поширення правового нігілізму. Причому прийняті закони часто ігноруються, порушуються, не виконуються, їх не поважають і не цінують.

Одним із відправних моментів тут виступає зневажливе, зверхнє, скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як дру-

горядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, у свою чергу, характеризує міру цивілізованості суспільства, стан його духу, світогляду, соціальних почуттів, звичок, підтримки європейських традицій тощо.

Стійка недовіра у високе призначення, потенціал, універсальність, можливості і навіть необхідність права – такий морально-психологічний генезис даного феномену.

Знову ж таки слід дійти висновку, що «конструктивне право» передусім є таким, що ефективно виконує своє першочергове призначення, принаймні, в реалізації двох основних функцій – регулятивної та охоронної (внутрішній аспект). Не менш важливою ця категорія є і для забезпечення тих інтеграційних процесів, у яких найбільш відчувається сьогодні нагальна потреба (зовнішній аспект). При цьому слід ураховувати, що «конструктивний зміст» права є віддзеркаленням об'єктивних умов розвитку суспільства, з одного боку, і, з другого – «наповненням» права саме тими необхідними положеннями і настановами, яких суспільство найбільше потребує у своєму внутрішньому та зовнішньому еволюційному русі.

Сучасні демократичні процеси та зміни, що відбуваються в усіх напрямках правового та державного розвитку в Україні, потребують чіткої, узгодженої, регламентованої дії відповідних складових правової системи.

На жаль, багато цих процесів уповільнюються або гальмуються чи, навіть, зазнають деструктивного впливу внаслідок значних проявів правового нігілізму, правового песимізму та правової демагогії. Очікування, що дисфункції розвитку правової свідомості та її дисфорії зникнуть або нівелюються сьогодні, на превеликий жаль, себе не виправдали.

У цьому контексті цікавими постають два питання:

а) яким повинно бути право європейських народів, щоб воно сприймалося та підтримувалося кожною пересічною людиною та громадянським суспільством;

б) яким повинен бути загальнокультурний, соціальний, суто правовий рівень пересічної людини, щоб вона була світоглядно відповідна, здатна до настанов сучасного права як відображення, віддзеркалення правового демократичного розвитку.

Зрозуміло, що відповіддю на перше питання повинен стати «іспит» права щодо «європейської спроможності», принаймні, у сфері захисту та охорони прав людини. Друге питання стосується процесів правового виховання, підвищення рівня правової культури, організації безоплатної правової допомоги тощо⁵.

Таким чином, можемо констатувати, що вирішення або принаймні означення необхідних заходів у вищезазначеному контексті є однією з складових взаємовідповідності та взаємозумовленості правового і суспільного прогресу.

1. Законопроекткування: сучасні реалії та тенденції розвитку: Монографія / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, О. В. Богачова та ін.; за ред. О. В. Зайчука, О. В. Богачової. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України; Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2014. – С.131. **2. Теорія господарства** и права: учеб. пособие для студентов / В. П. Малахов, И. А. Горшенева, А. А. Иванов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право,

2009. – С. 106. 3. Див, напр., Закон України «Про захист персональних даних» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> 4. Васильєв А. В. Теория государства и права: Курс лекций. – М.: Флинта: МПСИ, 2006. – С. 27. 5. Павло Петренко: «Ми повинні стати адвокатами простих людей...» // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. – № 165. – С. 6 – 9.

Onishchenko N. Legal and social progress: interdependence and mutual responsibility

An important issue scientific achievements of the present which is of great practical importance, is the subject dedicated to legal and social progress.

Unfortunately, it has not become a subject of study in the domestic legal science, particularly in humanitarian and scientific heritage in general. However, it is clear that considering the reform, reform transformational changes, should be given due to the phenomenon of social reality, as legal progress. While it is understood that law serves, on the one hand, as the object of reform (from perfect law, its effectiveness, constructive) depends on the impact of reforms, therefore legal development. On the other hand it is clear that the right – a factor that means reforming public relations and displaying the results achieved and their normalization and consolidation appropriate, therefore, social progress, social progress. Thus the law should reflect today and challenges and demands of civil society, and most importantly, enforce the change that requires both civil society and ordinary people.

Modern democratic processes and changes taking place in all areas of legal and state development in Ukraine needs a clear, coherent, regulated components of the relevant legal system.

Unfortunately, many of these processes are inhibited or slowing or even undergo destructive influence by significant manifestation of legal nihilism, pessimism legal and legal demagoguery. Expectations that dysfunction of legal consciousness and its dysphasia go away or leveled today, unfortunately, was not justified.

In this context, two questions arise:

a) What should be the right of European nations that it was perceived and supported each ordinary man and civil society;

b) What should be the general cultural, social, purely legal level of the average person to make it ideologically relevant, capable guidance of modern law as a reflection, a reflection of the legal democratic development.

Thus, we can state that the solution or at least a definition of the necessary measures in the above context is one of the components and interdependence of legal and social progress.

УДК 321.01

Н. М. ПАРХОМЕНКО,
доктор юридичних наук

**ПРАВОВИЙ СВІТОГЛЯД ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА ТА ПРАВОПОРЯДКУ**

Значається, що правовий світогляд суб'єктів суспільних відносин формується шляхом усвідомлення правових понять, ідей, принципів, змістом яких є сприйняття права як цінності, що сприяє забезпеченню прав, свобод, справедливості, законності та його верховенства. У підсумку – цілісне уявлення про право, його природу, зміст, при-